

KALIBAN A ČARODĚJNICE

Původní akumulace kapitálu a proměny
genderových vztahů

Michaela Pokutová

Caliban and the Witch: Primitive Accumulation and the Transformation of Gender Relations

Abstract

The article presents the Marxist feminist perspective on primitive accumulation and early capitalist history put forward by Silvia Federici in her work, Caliban and the Witch: Women, the Body, and Primitive Accumulation. According to Federici and other Marxist feminists, Marx's description of the origins of capitalism lacks an important differentiation. Whereas in Capital the main focus is placed on the male, waged proletariat, Federici focuses more on the changes in gender relations and status of women that accompany the process of primitive accumulation. The article firstly situates the origins of feminist perspectives on primitive accumulation into their historical context and links them with their preceding debates. The following sections then present a comparison of Marx's and Federici's account of primitive accumulation and the early history of capitalism. The article mainly focuses on the forms of primitive accumulation that are absent in Capital. These forms include, above all, a new division of labour, subjugation of reproduction to the needs of capital, and an economical, legal, cultural, and symbolical degradation of women.

Keywords

Silvia Federici, primitive accumulation, Marxist feminism, sexual division of labour, degradation of women

Silvia Federici je marxistická feministka, aktivistka a teoretička, která se věnuje tématům, ve kterých spojuje feminismus s kritikou kapitalismu. Zabývá se prací žen, reprodukcí a péčí, globálními nerovnostmi a v neposlední řadě problémy tzv. nového ohrazování (*new enclosures*) a *commons*.¹ Společně s Mariarosou Dalla Costou a Selmou James založila v roce 1972 mezinárodní feministické hnutí Mzdy za práci v domácnosti (*Wages for Housework*). Tato radikální kampaň si kladla za cíl uznání neplacené práce žen v domácnosti jako skutečné práce. Skrze zapojení domácnosti do vztahů kapitalistického vykořisťování a vznesení nároku na mzdu usilovaly navíc marxistické feministky o v této době nijak samozřejmé místo v levicovém hnutí.²

Federici byla členkou iniciativy WfH pět let. Z tohoto období pochází také její text „Mzdou proti práci v domácnosti“ (*Wages against housework*)³, ve kterém zdůrazňuje, že nárok na mzdu je především politickou perspektivou, a neměl by být tedy zaměňován za pouhý požadavek na určitou sumu peněz, jak byl také často kritizován. Jeho účelem je podle Federici hlavně demystifikace a jakési „odkouzlení“ kapitalistického patriarchálního světa, který vytváří ženskou přirozenost pro účely kapitálu.⁴

Během více než čtyřiceti let, kdy se otázce reprodukce věnovala, prošel její pohled na tuto práci značnou proměnou:

Když jsem ve *Mzdě proti práci v domácnosti* (1975) napsala, že stát se ženou v domácnosti se zdá být „osudem horším než smrt“, vyjadřovala jsem svůj vlastní postoj k této práci. [...] Skrze svou účast v ženském hnutí jsem si uvědomila, že reprodukce lidských bytostí je základem každého ekonomického a politického systému, a také, že je to právě toto obrovské množství placené i neplacené práce v domácnosti, kterou ženy vykonávají, co udržuje tento svět v chodu.^{5,6}

Sedmdesátá léta byla kromě feministické debaty na téma práce v domácnosti zároveň svědkem vzestupu neoliberalismu a dalšího imperiálního postupu kapitalismu. V osmdesátých letech přijala Federici učitelskou pozici v Nigérii, kde mohla sledovat aplikaci

¹ Silvia Federici, *Bod nula: texty o mzdě za domácí práci* (Bratislava, Praha: Kolektivně proti kapitálu, 2013), s. 5.

² Miroslava Mišíčková, „Ženy a zmeny v reprodukcii. Perspektíva marxistického feminizmu“, in Lubica Kobová (ed.), *Feministky hovoria o práci: ako sa ženy stávajú subjektmi kapitalizmu* (Bratislava: ASPEKT, 2015), s. 67–99, zde s. 80.

³ Tento text, původně z roku 1975, vyšel také ve slovenském překladu KpK: Silvia Federici, „Mzda proti domácí práci“, in *Bod nula: texty o mzdě za domácí práci* (Bratislava, Praha: Kolektivně proti kapitálu, 2013), s. 9–15.

⁴ Federici, „Mzda proti domácí práci“, s. 9–10.

⁵ Silvia Federici, *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle* (Oakland: PM Press, 2012), s. 1–2.

⁶ Všechny překlady z anglického a slovenského jazyka jsou – pokud není uvedeno jinak – autorčiny vlastní.

a důsledky těchto neoliberálních politik implementované Mezinárodním měnovým fondem a Světovou bankou. Procesy, které popisuje jako „nové kolo původní akumulace“, ji přiměly vrátit se zpět k výzkumu společenského postavení žen v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu, kterému se v sedmdesátých letech věnovala společně s Leopoldinou Fortunati.⁷ Kniha *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*⁸ (Kaliban a čarodějnice: ženy, těla a původní akumulace) vychází částečně z jejich původní eseje *Il Grande Calibano: storia del corpo sociale ribelle nella prima fase del capitale*, vydané v roce 1984. Její poslední kniha *Witches, Witch-Hunting, and Women* se věnuje zejména čarodějnickým procesům a tvoří obhajobu tezí, které Federici předkládá v *Caliban and the Witch*.⁹

Českým a slovenským čtenářkám může být Federici známá pouze skrze kusé překlady jejího díla¹⁰ či jeden publikovaný rozhovor.¹¹ Cílem této eseje je tedy blíže představit její pohled na původní akumulaci kapitálu a ranou historii kapitalismu. Marxisticko-feministická perspektiva, kterou Federici na tyto procesy nahlíží, má původ v již zmíněné debatě o práci v domácnosti. První část textu tedy ve zkratce představuje historický kontext diskuzí, ve kterém se feministický pohled na původní akumulaci utváří a který rozšiřuje nejen Marxův pohled na vznik kapitalismu, ale i na procesy, kterými se kapitalismus dále reprodukuje. Druhá část práce pak představuje samotný historický výklad původní akumulace u Federici a jeho porovnání s výkladem Marxe. Práce se zaměřuje zejména na ty formy původní akumulace, kterými se Marx v *Kapitálu* nezabývá, a to především na proměny v genderových vztazích, které vznik kapitalismu doprovázejí. Federici ve své práci představuje důležitou část historie, která dodnes určuje podobu naší společnosti. To, že je nám tato historie většinou představována jako nenásilná a konsenzuální, je dalším nástrojem legitimizace kapitalismu, kterou můžeme narušit právě odhalováním toho, co zůstává při výkladu minulosti záměrně opomenuto.

Původní akumulace jako feministický problém

Vznik proletariátu a akumulaci jeho pracovní síly považuje Marx za jednu z nutných podmínek vzniku kapitalistického způsobu výroby. „Osvobození“ rolnictva od jeho

⁷ Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation* (New York: Autonomedia, 2004), s. 9.

⁸ V roce 2013 vyšel částečný slovenský překlad kolektivu KpK, který byl vytvořen u příležitosti návštěvy Silvie Federici v Bratislavě 18. května 2013: Silvia Federici, *Kaliban a čarodějnice* (dostupné online <http://protikapitalu.org/2013/05/03/silvia-federici-kaliban-1/>, <http://protikapitalu.org/2013/05/06/silvia-federici-kaliban-2/>, <http://protikapitalu.org/2013/05/17/silvia-federici-kaliban-3/>).

⁹ Viz recenze Markéty Jakešové v tomto čísle *Kontradikcí*.

¹⁰ Federici, *Kaliban a čarodějnice* a Federici, *Bod nula*.

¹¹ Silvia Federici, „Emancipace skrze péči: se Silvií Federici o reprodukční práci“, in Barbara Kleinhamplová a Tereza Stejskalová (eds.), *Kdo je to umělec?* (Praha: Akademie výtvarných umění, 2014), s. 41–45.

připoutání k půdě vede k proměně z převážně samozásobitelského způsobu obživy k nutnosti pracovat za mzdu. Jak si později všímají marxistické feministky, rozpad celistvosti produkce a reprodukce, který tento proces doprovází, měl pro životy proletářských mužů a žen v nově vznikajícím kapitalismu odlišné důsledky. Sféra reprodukce, která byla většinou neplacená a do které byly ženy čím dál více zatlačovány, přestala být vnímána jako skutečná práce a její nepostradatelnost pro hladký chod kapitalismu byla zneviditelněna.¹²

Tyto úvahy o vzniku a (re)produkci pracovní síly mají svůj původ v již zmíněné diskuzi o práci v domácnosti, která mezi feministickými aktivistkami a akademičkami probíhala po většinu sedmdesátých let 20. století. Domácnosti jako oblasti kapitalistického vykořisťování se začaly v Itálii a ve Velké Británii věnovat Selma James, Mariarosa Dalla Costa a Silvia Federici, které také založily mezinárodní feministickou iniciativu Mzdy za práci v domácnosti. V kontextu bojů za práva pracujících zaměřeného výhradně na námezdní pracovní vztahy zformovaly feministické hnutí, které zpochybnilo do té doby nijak neproblematizovaný předpoklad, že práce v domácnosti je neproduktivní.¹³ Namísto toho přišly s tvrzením, že (re)produkce pracovní síly, která se v domácnostech děje ve formě neplacené práce, je činností, bez které se nemůže odehrávat žádná další produkce nadhodnoty.¹⁴ Základem akumulace kapitálu tedy podle nich nemůže být „vysávání neplacené práce z dělníků“,¹⁵ jak tvrdí Marx, nýbrž je jí práce v domácnosti – vykonávaná zejména ženami, neplacená a zneviditelněvaná, a přesto práce, jejíž vykořisťování umožňuje akumulovat nadhodnotu každé další práce, která se díky ní odehrává.¹⁶

Akademické debaty v německém prostředí se v souvislosti s produkcí pracovní síly věnovaly také tématu původní akumulace. Inspirací jim byla práce Rosy Luxemburg a její kritika Marxe.¹⁷ Na rozdíl od Marxova pojetí, které vyložil v *Kapitálu* a které omezuje formy původní akumulace pouze na ohraničené časové období vzniku kapitalistického způsobu výroby,¹⁸ chápe Luxemburg i plně rozvinutý kapitalismus jako stále závislý na různých formách původní akumulace a s ním spojeného násilí.¹⁹

¹² Federici, *Caliban and the Witch*, s. 74–75.

¹³ Genezi hnutí za Mzdy za práci v domácnosti sleduje např. Mišíčková, „Ženy a změny v reprodukci“, nebo Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour* (London – New York: Zed Books Ltd, 1998), s. 31–35.

¹⁴ Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, s. 31.

¹⁵ Karl Marx, *Kapitál. Kritika politické ekonomie*, díl I (Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953), s. 595.

¹⁶ Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, s. 31.

¹⁷ *Ibid.*, s. 34.

¹⁸ Marx, *Kapitál*, díl I, s. 753–754 a 791–792.

¹⁹ Tove Soiland, „A Feminist Approach to Primitive Accumulation“, in Judith Dellheim, Frieder Otto Wolf (eds.), *Rosa Luxemburg: A Permanent Challenge for Political Economy. On the History*

Marx se, přirozeně, podrobně zabývá také procesem přivlastňování nekapitalistických výrobních prostředků, například procesem přeměny rolnictva na kapitalistický proletariát. Celá dvacátá čtvrtá kapitola v I. svazku *Kapitálu* popisuje vznik anglického proletariátu, kapitalistické třídy polnohospodářských nájemců a průmyslového kapitálu. Významnou úlohu při vzniku průmyslového kapitálu má v Marxově výkladu plnění koloniálních oblastí evropským kapitálem. Podotýkáme však, že toto všechno uvádí jen z hlediska původní akumulace. Tyto procesy u Marxe pouze ilustrují genezi, zrod kapitálu, vykreslují porodní bolesti, s kterými kapitalistický způsob výroby vychází z lůna feudální společnosti. Když teoreticky analyzuje procesy kapitálu – výrobu i oběh – vždy se vrací k prvnímu předpokladu: k všeobecnému a výlučnému panství kapitalistické výroby. Vidíme však, že kapitalismus je i v čase úplné zralosti v každém směru odkázaný na současnou existenci nekapitalistických vrstev společnosti.²⁰

Protože Marx pracuje s představou všudypřítomných kapitalistických vztahů, ve kterých se akumulace kapitálu děje v rámci smluvních (vykořisťovatelských) vztahů a pomocí naakumulované nadhodnoty, odsouvá procesy, které násilně proměňují prostředky obživy na kapitál, do předkapitalistického období. Podle Luxemburg je ovšem „vnitřní“ systém kapitalistických vztahů neustále závislý na „vnějších“ prostorech, které stojí mimo kapitalismus a jsou jako jeho kolonie neustále akumulovány.²¹

Pro Luxemburg je kolonie prostor, který stojí mimo kapitalistická centra geograficky.²² Feministická debata, která se odehrála v německém prostředí na konci sedmdesátých let mezi Mariou Mies, Claudii von Werlhofer a Veronikou Bennholdt-Thomsen, rozšířila tuto dichotomii Luxemburg o koncept „vnitřní“ kolonie kapitalismu. Tyto feministické teoretičky tak rozuměly neplacené práci v domácnosti, která se sice odehrává „uvnitř“ kapitalistického systému, ale ve které dochází k produkci základních životních potřeb a pracovní síly, jež kapitalismus neustále akumuluje a proměňuje v kapitál, podobně jako právě v případě kolonií.²³

Zpětný pohled na vývoj teoretického uchopení dvou systémů útlaku – patriarchy a kapitalismu, stejně jako na debaty o práci v domácnosti, ukazuje spíše jisté rozčarování a zklamání marxistických feministek. Ehrenreich například negativně hodnotí snahu marxistických feministek ospravedlnit feminismus v očích levicového hnutí,

and the Present of Luxemburg's „Accumulation of Capital“ (Berlin: Luxemburg International Studies on Political Economy, 2016), s. 185–217, zde s. 190–192.

²⁰ Rosa Luxemburgová, *Akumulácia kapitálu*, přel. Herta Tkadlečková (Bratislava: Pravda, 1979), s. 421–422.

²¹ Soiland, „A Feminist Approach to Primitive Accumulation“, s. 190–192.

²² *Ibid.*, s. 192–193.

²³ *Ibid.*, s. 190 a 193.

kerou označuje za „ponížené uctívání marxismu“.²⁴ Uvědomuje si ovšem, že pozice marxistického feminismu byla v té době velmi složitá a že tyto teorie byly nutnou obrannou pozicí proti různým obviněním levice ze „zrádčovství“ feministek, které měly podle nich odvádět pozornost od třídního boje.²⁵ S proměnami na trhu práce a způsobů reprodukce zvláště v posledních desetiletích, kdy již mnoho činností, které dříve ženy ve svých domácnostech zdarma vykonávaly, spadá do oblasti placené práce, musí dojít podle Mišíčkové také k revizím teorií marxistického feminismu, které budou více reflektovat nerovnosti způsobené migrací a odlišnými občanskými právy.²⁶

I když jsou kritiky marxistického feminismu na místě, je jisté, že jejich perspektivy přispěly ke vzniku dalších důležitých teorií o fungování kapitalismu. Tove Soiland, která zkoumá vliv teorií Rosy Luxemburg na debatu o práci v domácnosti, si například všímá, že pojetí práce v domácnosti jako druhu původní akumulace německými feministkami hrálo roli i v dnešních debatách o tzv. novém ohrazování (*new enclosures*) a obohatilo mimo jiné i teorii Davida Harveyho o akumulaci vyvlastněním (*accumulation by dispossession*).²⁷ Rozšíření Marxova výkladu původní akumulace tedy můžeme vidět jako dvojí: za prvé se (nejprve u Luxemburg) objevuje pohled na původní akumulaci jako proces, který není omezen jen na jedno historické období, ale nadále pokračuje a udržuje kapitalismus v chodu. Druhým způsobem je pak rozšíření jeho forem a oblastí, ve kterých k původní akumulaci dochází, kterému se věnovaly zejména feministické teoretičky.

Federici hodnotí vývoj marxisticko-feministických debat pozitivně i z výše uvedených důvodů a říká, že zaměření se na práci v domácnosti bylo prvním krokem ke zkoumání její historie a celkově historie kapitalismu a třídního boje z feministické perspektivy.²⁸ Touto perspektivou také nahlíží na období přechodu od feudalismu ke kapitalismu. V *Caliban and the Witch* rozvíjí Marxův popis původní akumulace kapitálu, a to s hlavní výtka, kterou vůči Marxovi vznáší: tedy že se na historii kapitalismu dívá pohledem bezpohlavní proletářské masy, který je ale přesto implicitně pohledem muže-proletáře. Federici upozorňuje na to, že nejenže jsou procesy původní akumulace genderovány, a že tedy mají pro muže a ženy různé důsledky, ale že tyto důsledky také položily základ dnešní podobě genderových vztahů, z velké míry určily to, co dnes považujeme za „ženské“ nebo „mužské“, a ovlivňují dokonce i tendenci vnímat tyto dvě charakteristiky v binární opozici. Její pojetí původní akumulace je tedy širší a zahrnuje nové formy, kterým se Marx v *Kapitálu* nevěnuje.

²⁴ Barbara Ehrenreich, „Život bez otce: promýšlení teorie socialistického feminismu“, *Feministický kulturní časopis ASPEKT*, 1 (2000–2001), s. 38–41, zde s. 40.

²⁵ *Ibid.*, s. 38.

²⁶ Mišíčková, *Ženy a změny v reprodukci*, s. 87.

²⁷ Soiland, „A Feminist Approach to Primitive Accumulation“, s. 185–187.

²⁸ Silvia Federici, *Caliban and the Witch*, s. 8.

Původní akumulace u Marxe

Abychom porozuměli, v čem je feministická perspektiva Federici odlišná, vyložím zde nejprve původní akumulaci tak, jak jí rozumí Marx. Zaměřím se také v krátkosti na Marxovo chápání dějin, které je důležité pro feministické kritiky modernity.

Pro Marxe představuje původní akumulace dějinné procesy, které umožnily vznik kapitalistického systému výroby. Aby mohlo docházet k akumulaci kapitálu, musí být zároveň umožněna akumulace nadhodnoty. K tomu je podle Marxe potřeba existence již velkého množství kapitálu a také „svobodné“ pracovní síly. V minulosti se tedy musela odehrát jakási „původní“ akumulace, která předcházela kapitalistickým vztahům a umožnila jejich vznik.²⁹ Marx se těmito procesy zabývá v závěru prvního dílu *Kapitálu*, kde se ohrazuje vůči výkladu klasických ekonomů, jejichž představa původní akumulace byla jednoduše taková, že se pracovitějším lidem podařilo pomocí jejich píle nahromadit dostatečné bohatství, které mohli díky svým schopnostem dále rozšiřovat, zatímco se ti, kteří byli příliš líní a méně schopní, stávali chudšími a chudšími, až museli nakonec prodat i svou pracovní sílu.³⁰

Marx představuje úplně jinou tvář původní akumulace. Není to pouhé „hromadění bohatství“, co umožňuje vznik kapitalismu – to se pravděpodobně dělo v jistých vrstvách společnosti v každé době. Původní akumulace ale sestává z hlubokých společenských změn, které proměňují výrobní a životní prostředky v kapitál, který slouží pouze k akumulaci dalšího kapitálu. Marx si všímá, že v těchto procesech hraje zásadní roli násilí. Jeho výklad se zaměřuje zejména na Anglii 16. až 18. století, ve které je rolnictvo po více než dvě století systematicky vyháněno z půdy, která do té doby tvoří základ jeho existence. Tzv. ohrazování (*enclosures*), tj. zabírání občin, zemědělské půdy nebo i celých vesnic, tvoří jednu ze základních forem původní akumulace. Záměr anglické šlechty vytvořit místo nevyhovujících rurálních oblastí pastviny pro ovce, jejichž vlna byla výnosným produktem, zbavoval rolnictvo zdrojů vlastní obživy a vznikala tak masa, která bez možnosti existovat jiným způsobem musela přistoupit na nové společenské poměry a začít prodávat svou pracovní sílu. Ohrazování bylo ze strany ekonomů spíše obhajováno, právě proto, že uvolnilo velké množství pracovní síly.³¹ Tito nově „osvobození“ lidé se ale často stávali tuláky a žebráky, které bylo potřeba disciplinovat pro potřeby nového systému výroby. Objevují se represivní zákony proti tuláctví a zahálce,³² které pomalu vytvářejí disciplinovanou masu proletariátu, jejichž akumulace a akumulace jejich práce tvoří další ze základních forem původní akumulace u Marxe.

Ačkoliv Marx popisuje vznik kapitalistického systému jako násilný, považuje ho i tak za nutný vývojový článek v dějinách společnosti. Každé historické období a jeho

²⁹ Marx, *Kapitál*, díl I, s. 751 a 753.

³⁰ *Ibid.*, s. 753.

³¹ *Ibid.*, s. 767.

³² *Ibid.*, s. 777.

ekonomická struktura totiž podle něj již obsahují zárodečné prvky společnosti nové a také vyššího vývojového stupně výrobních vztahů.³³ „Rozklad feudální společnosti uvolnil prvky kapitalistické společnosti,³⁴ píše Marx v *Kapitálu*. Vyspělejší kapitalistický systém výroby tedy nahrazuje starý feudální řád. Na jedné straně dochází k osvobození dělníka od feudálního připoutání k půdě a od moci jeho pána, na straně druhé tímto odpoutáním ztrácí dělník všechny záruky své existence.³⁵ Tato ztráta půdy – její vyvlastnění bezprostředním výrobcům, je podle Marxe do dějin vepsána „ohněm a mečem“.³⁶

Stejně jako se z feudalismu zrodil nový řád, kapitalismus v sobě podle Marxe již také ukrývá příležitost ke svému vlastnímu překonání. V závěru kapitoly o původní akumulaci tak předpovídá, že díky výtobytkům kapitalismu bude vzrůstat uvědomění dělnické třídy, zlepší se její organizace, a nakonec kapitalismus nahradí nový systém, který již nebude založen na soukromém, nýbrž společenském vlastnictví.³⁷

Původní akumulace u Federici

Rolnické ženy a antifeudální hnutí

Federici začíná svůj historický výklad původní akumulace dříve než Marx, a to popisem feudálních vztahů středověké Evropy a různými formami odporu, které proti feudální moci vedl „středověký proletariát“.³⁸ I když se podobně jako Marx věnuje zejména oblastem, které můžeme z historického pohledu označit jako kapitalistická centra (Anglie, Nizozemí, italské městské státy nebo Francie), umožňuje jí zaměření na feudální Evropu nejen lépe popsat, jakým způsobem se genderové vztahy s nástupem kapitalismu proměnily, ale také zpochybnit Marxův pohled na dějiny jako proces, ve kterém neustále dochází k postupnému zvyšování úrovně vývoje společnosti. Podobně jako jiné feministické teoretičky³⁹ i ona odmítá nekritické spojování modernity a pokroku: „Pokud by se Marx na historii kapitalismu podíval pohledem žen, nikdy by nemohl tvrdit, že kapitalismus vydláždil cestu k osvobození člověka.“⁴⁰ Federici nepovažuje kapitalistický způsob výroby za nutné vyústění konce feudalismu, nýbrž za důsledek „kontrarevoluce“, ve které se spojili feudální páni, patricijové i církev, aby porazili teh-

³³ Karl Marx, *Ke kritice politické ekonomie* (Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953), s. 6–7.

³⁴ Marx, *Kapitál*, díl I, s. 754.

³⁵ *Ibid.*, s. 755.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*, s. 804.

³⁸ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 21.

³⁹ Srov. např. Mies, „Kolonizování a domestikace žen“, s. 26–37, nebo Carolyn Merchant, „The Scientific Revolution and The Death of Nature“, *The History of Science Society*, vol. 97, no. 3 (2006), s. 513–533.

⁴⁰ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 13.

dejší antifeudální sociální hnutí, jejichž politické požadavky by znamenaly konec jejich moci.⁴¹ Stejně tak rozporuje Federici Marxův předpoklad, že rozvinutý kapitalismus povede k většímu spojení dělnické třídy. V době vzniku kapitalismu podle ní dochází k procesu, který nazývá „akumulací odlišností“,⁴² tedy k vytvoření hierarchií v rámci pracující třídy a k rozbití její vnitřní solidarity.

Abychom porozuměli procesům původní akumulace a vzniku kapitalismu, musíme se nutně dívat i na proměny genderových vztahů. Jako užitečná se zde jeví definice genderu od Joan Wallach Scott, kterou rozvinula právě pro potřeby historického výzkumu. Ačkoliv Federici s takovým pojetím genderu ve svém textu nepracuje, její porozumění vztahu genderu a společnosti je velmi podobné. Obě teoretičky chápou tento vztah jako reciproční a snaží se o jeho historické uchopení. Podobně jako Scott, podle které mohou být změny v genderových vztazích vyvolané proměnou toho, co je považováno za potřeby státu,⁴³ chápe Federici proměny ve vztahu mužů a žen v období přechodu ke kapitalismu jako vyvolané potřebami kapitálu.

Pojetí genderu jako analytické kategorie u Scott představuje gender zejména jako základní součást sociálních vztahů, které se zakládají na uvědomovaných rozdílech mezi pohlavími. Jako takový má gender čtyři navzájem se ovlivňující součásti: kulturně dostupné symboly, které vedou k rozmanitým a často protikladným reprezentacím, dále normativní pojmy, které určují interpretace těchto symbolů a mají zpravidla podobu binárních protikladů, potom jsou to sociální instituce a organizace a poslední část tvoří subjektivní identita.⁴⁴ K těmto čtyřem aspektům genderu se vrátím dále v textu.

Základním vztahem, který ve feudalismu ustanovoval sociální rozdíly, byl vztah nevolníka a pána. Tento nový třídní vztah, který se v Evropě objevuje od 5. století, podle Federici sice pro rolnictvo představoval obrovskou zátěž, na druhou stranu přesto redefinoval pracovní a právní vztahy více v jejich prospěch. Oproti předcházejícímu společenskému uspořádání se zvýšila jejich autonomie, zlepšily se jejich životní podmínky a tím, že získali přímý přístup k prostředkům vlastní obživy, se mohli více věnovat vlastní reprodukci.⁴⁵ Stejně jako Marx si Federici všímá, že tento bezprostřední přístup k půdě, který později v kapitalismu mizí, má za důsledek relativní nezávislost rolnictva, a vedl tak k neustálým bojům a vyjednáváním o rozsahu jejich práv a povinností. Bojovalo se jak o různé daně a jejich velikost, tak o délku roboty, službu v armádě nebo přístup k občinám.⁴⁶

⁴¹ *Ibid.*, s. 21–22.

⁴² *Ibid.*, s. 63–64.

⁴³ Joan Wallach Scott, „Rod: užitočná kategória historickej analýzy“, přel. Lubica Hábová, in Jana Cviková, Jana Juráňová, Ľubica Kobová, *Histórie žien : aspekty písania a čítania* (Bratislava: ASPEKT, 2007), s. 40–71, zde s. 60 a 61.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 57–58.

⁴⁵ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 23–24.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 26–27.

Bezprostřední přístup k prostředkům obživy doprovází podle Federici také proměna vztahu rolnických žen a mužů k půdě. Tu totiž nyní začínají považovat za svou vlastní. Stejný vztah získávají podle ní i k občinám, tedy k pozemkům, které zahrnují okolní lesy a louky poskytující přístup k otopu, stavebnímu materiálu a v závislosti na ročních obdobích také ke sběru plodů, pastvinám pro dobytek, lovu ryb nebo volně žijících zvířat. Federici zmiňuje také jejich společenskou úlohu, kterou měly jako místo, kde se odehrávala většina slavností a společenských setkávání.⁴⁷

Federici nijak neidealizuje vztahy žen a mužů ve feudalismu, tvrdí ale, že rolnické ženy byly na svých mužských protějšcích podstatně méně závislé než později ženy v kapitalismu. Stejně jako muži měly i ony přístup k prostředkům vlastní obživy – obdělávaly půdu, staraly se o hospodářská zvířata, udržovaly zahrady, praly, předly a vykonávaly spoustu dalších činností, které byly pro chod domácnosti nepostradatelné. Dělna práce, která v té době existovala, nebyla spojena s nižším statusem pro ženy⁴⁸ ani jim nepřinášela izolaci – často ji totiž vykonávaly společně, a proto mohla být i zdrojem jejich kolektivní síly.⁴⁹ Federici také tvrdí, že rolnické ženy se od svých mužských protějšků celkově méně lišily – a to jak psychicky, tak fyzicky.⁵⁰

Tvrzení Federici, že odlišnost byla akcentována spíše ve vztahu feudálních pánů a rolnictva, a nikoliv mezi muži a ženami, se zdá být podporováno i jinými historickými výzkumy. Binární opozice, které podle Scott nejčastěji vymezují významy „mužského“ a „ženského“,⁵¹ musely být vytvořeny. Asi nejdůležitější charakteristikou genderu podle Scott je právě jeho základ v *uvědomovaných* rozdílech mezi pohlavími. Jak upozorňuje Laqueur, zaměření se na odlišnost nebo podobnost i u tak zdánlivě jednoduchých problémů, jako je pohlaví, je zejména otázkou diskurzu a převládající ideologie, nikoliv empirie.⁵² Proměnu chápání sexuální diference v historii sleduje ve své práci *Rozkoš mezi pohlavími* (2018) a ve svém výkladu představuje dva základní modely, skrze které bylo v historii na pohlaví nahlíženo: za prvé se jedná o model jednopohlavní, který podle Laqueura v Evropě dominuje až do konce 17. století. Tento pohled vnímá muže a ženu jako zástupce stejného pohlaví, ačkoliv žena zde představuje menší nebo méně dokonalou verzi muže. V tomto vnímání jsou ženské pohlavní orgány zcela totožné s těmi mužskými, liší se pouze jejich umístění uvnitř těla.⁵³ Během 18. století ztrácí

⁴⁷ *Ibid.*, s. 24 a 71.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 74–75: Ve společnostech, kde se výroba orientuje užitkem, nikoliv ziskem, existuje podle Federici jednota produkce a reprodukce. Až s nástupem kapitalistického způsobu výroby se reprodukce odděluje a současně přestává být vnímána jako skutečná práce.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 25.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Scott, „Rod: užitočná kategória historickej analýzy“, s. 57.

⁵² Thomas Laqueur, *Rozkoš mezi pohlavími: sexuální diference od antiky po Freuda*, přel. Martin Pokorný (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2018), s. 27.

⁵³ *Ibid.*, s. 45–46.

podle Laqueura tento model na důležitosti, ačkoliv nikdy úplně nevymizí. Do popředí se dostává dvoupohlavní model, který nově definuje muže a ženy jako reprezentanty dvou zcela opačných pohlaví.⁵⁴ Laqueur upozorňuje, že tato změna diskurzu časově nekoreluje s rozvojem vědeckého poznání o lidském těle, kterému bychom tento obrat mohli mylně připisovat.⁵⁵ Zajímavým postřehem dokládajícím nesoulad mezi čtením pohlaví jako dvou opačných pólů a vědeckými objevy je například fakt, že objev totožného původu gonadálního pohlaví⁵⁶ při vývoji plodu nijak neoživil relevanci jedнопohlavního modelu.⁵⁷ Tuto skutečnost vysvětluje Laqueur tím, že tento model již neměl kulturní relevanci, a nemohl tedy sloužit mocenským zájmům o udržení statu quo. Vědu chápe Laqueur jako nástroj moci, který udržuje ženy a muže v patřičných mezích. Nezáleží tedy na tom – abych se znovu vrátila k pojetí genderu u Scott –, jestli jsou rozdíly nebo podobnosti mezi pohlavími *skutečné*, protože samo *vnímání* rozdílů mezi pohlavími ustanovuje reálné společenské vztahy a hierarchie.

Přes (vnímanou) podobnost rolnických mužů a žen ale nebyly jejich vztahy rovnostářské a nerovnosti mezi nimi se také dále prohlubovaly. Přispěla k tomu zejména možnost vyplatit se z roboty. Ta sice pro některé (bohatší) rolníky znamenala větší svobodu, zároveň ale tato změna prohloubila nerovnosti a u chudších vrstev často vedla k zadlužení a následné ztrátě půdy.⁵⁸ Ve vztahu roboty bylo navíc zřejmé, kolik přesně práce je vykonáváno pro pána, stejně jako u daní, které byly odváděny v naturáliích, což zjednodušovalo vyjednávací pozice rolnictva. Zvětšující se masa chudých bez přístupu k půdě vytvářela velké jádro nově vznikajících chiliastických a kacírských hnutí, která byla důležitými hybateli pozdějších společenských změn.⁵⁹

Komericializací vztahů byly také více postiženy rolnické ženy. Kvůli panujícím nerovnostem je monetizace vztahů zasáhla citelněji, což se projevilo například jejich velkým odlivem do měst, kde jim byl v té době ještě umožněn přístup do mnohých profesí, a kde tak mohly získat i určitou míru nezávislosti, která jim vynahradila ztrátu půdy.⁶⁰ Ženy ve městech byly často chudé, pracovaly jako služebné, pouliční šejdířky, přadleny anebo prostitutky. Umožněn jim byl ale i výkon mnohých dalších povolání: ženy byly zednicemi, kovářkami, kloboučnicemi nebo vařily pivo. Dalším typicky žen-

⁵⁴ *Ibid.*, s. 207–208.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 11.

⁵⁶ Při vývoji plodu vznikají jak vaječníky, tak varlata z totožné indiferentní gonády. Stejně tak mají původ v jedné struktuře i ženské a mužské vnější pohlavní znaky. Podle Fausto-Sterling embryologové tomuto vývoji rozumí minimálně od dvacátých let 20. století: Anne Fausto-Sterling, „How to Build a Man“ in Roger N. Lancaster a Micaelo di Leonardo (eds.), *Gender Sexuality Reader: Culture, History, Political Economy* (New York: Routledge, 1997), s. 244–248, zde s. 244.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 27.

⁵⁸ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 28–29.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 31.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 30

ským cechem bylo například hedvábnictví.⁶¹ Ženy se v té době také hojně připojovaly k nově vznikajícím sociálním hnutím, která se v Evropě objevují již od 12. století. Mezi Katary, Valdenskými, Bratry a sestrami svobodného ducha, českými Tábority nebo Bogomily nacházely například možnost kázat, kterou jim církev odepřela. Tato hnutí byla zejména reakcí na v očích rolnictva vzrůstající chamtivost církve a její vzdálení se od původního učení Krista⁶² a existovala v různých chiliastických nebo heretických podobách. Jako důležitá vyzdvihuje Federici zejména kacířská hnutí. I když říká, že mezi chiliasty a kacíři nelze najít přesnou dělící linii, rozdíl dělá zejména ve způsobu jejich organizace: kacíři podle ní jednali podle vědomé snahy o vytvoření nové společnosti a usilovali o celkovou změnu společnosti.⁶³

Dokázali zastřešit požadavky lidu po duchovní obrodě a sociální spravedlnosti, postavili se církvi i světským autoritám tím, že apelovali na vyšší pravdu. Odsuzovali společenské nerovnosti, soukromé vlastnictví, hromadění bohatství a mezi lidmi rozšířili nové revoluční pojetí společnosti, které poprvé ve středověku změnilo každý aspekt každodenního života (práci, vlastnictví, sexuální reprodukci i postavení žen ve společnosti) a emancipaci pojímali jako skutečně univerzální pojem.⁶⁴

Federici přikládá těmto hnutím velký význam a rozporuje Marxovu představu o nutnosti kapitalismu jako článku přirozeného vývoje na cestě k lepší společnosti. Z jejího pohledu existovala ke konci feudálního období velká snaha o celkovou proměnu společenských vztahů a naším úkolem je ptát se, proč se tyto naděje nenaplnily.⁶⁵

Pozici pracujících zásadně posílil demografický propad způsobený vlnou černé smrti, která se Evropou prohnala ve 14. století. Důsledkem byl úbytek pracovní síly, více dostupné půdy a rolnictvu tak méně hrozilo vyhnání z panství, protože jejich práce se stala vzácnější. Blízký dotek smrti a její neutuchající hrozba navíc uvolňovaly sociální řád a disciplínu.⁶⁶ Díky tomu mohly být nyní požadavky antifeudálních hnutí snáze naplňovány. Vládnoucí třída byla nucena na tuto situaci reagovat. Mzdy se zvedaly takovým způsobem, že státy zaváděly jejich maximální výšku, a v některých oblastech se vrátilo otroctví.⁶⁷

⁶¹ *Ibid.*, s. 30–31.

⁶² *Ibid.*, s. 33–34.

⁶³ *Ibid.*, s. 32–33.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 33.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 22.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 44 a 45.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 44–45.

Kapitalismus jako kontra-revoluce

Zavádění maximální mzdy a snahy o znovuzavedení otroctví byly jen jednou z reakcí na dlouhodobou tendenci k deakumulaci bohatství a příklonu k samozásobitelskému hospodářství, které v období od poloviny 14. století probíhalo a v nichž pracující třída získávala převahu.⁶⁸ Na začátku 16. století již bylo jasné, že feudální řád je neudržitelný, jeho armády ovšem ještě stihly rozdrtit snahy o novou společnost, o kterou v tu dobu stále bojovala různá kacířská nebo rolnická hnutí.⁶⁹

Patricijští obchodníci, majitelé pozemků a evropská vládnoucí třída se snažili nastalou situaci – směřující k udržitelnému ekonomickému systému, zvrátit. Podle Federici zahájili „[...] globální ofenzívu, která během tří století změnila historii celé planety a položila základy kapitalistického světového systému, v neutuchající snaze přivlastnit si nové zdroje bohatství, rozšířit svou ekonomickou základnu a podmanit si novou pracovní sílu.“⁷⁰

K vytvoření nového ekonomického systému byl však potřeba velký skok. Kapitalistický systém by nemohl vzniknout bez velkého množství již nahromaděného kapitálu. Marx a Federici se shodují na tom, že tento „velký skok“ byl umožněn pouze díky velkému množství násilí, které položilo základy kapitalistickému systému.⁷¹ Pro Federici je ovšem Marxův popis původní akumulace nedostatečný. Souhlasí, že vyvlastnění půdy a vytvoření proletariátu bylo jednou z nutných podmínek pro vznik kapitalismu. Musíme se ale podle ní také dívat na způsob, jakým je tato nová pracovní síla disciplinována a rozdělována. Pro připoutání člověka k námezdní práci musel být změněn celkový pohled na svět i tělo. Kapitalismus proměnil těla v pouhé pracovní nástroje, přičemž zároveň odděloval jejich funkce na základě pohlaví – zatímco muži byli přivazováni k práci za mzdu, ženy byly z té samé práce vytlačovány a připoutávány k domácnosti. Jejich těla byla měněna na stroj určený k produkci nové pracovní síly.⁷² Vznik kapitalismu je tedy silně svázán se vznikem nových genderových vztahů, které v pouze lehce pozměněné podobě přetrvávají dodnes. Násilí, které odtrhávalo rolnictvo od prostředků obživy a připoutávalo ho k práci za mzdu, také odtrhávalo proletářské ženy od proletářských mužů a vytvářelo rozdíly, které začaly nabývat na důležitosti.

⁶⁸ *Ibid.*, s. 62.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 61–62. Jako rozhodující porážku antifeudálních hnutí zmiňuje Federici rozdrčení odporu v sedláckých válkách roku 1525 nebo masakr anabaptistů (novokřtěnců) v Münsteru. Narozdíl od jiných autorů, kteří považují protestantismus za zdroj kapitalistické pracovní morálky, viz například Max Weber, „Protestantská etika a duch kapitalismu“ in Max Weber, *Metodologie, Sociologie a politika*, s. 185–245, si Federici všimá vnitřních konfliktů v rámci reformačního hnutí, které bylo podle ní rozděleno na lidové a elitistické, a zatímco to první usilovalo zejména o větší rovnost ve společnosti, druhá část vyzdvihovala jako ctnosti zejména pracovitost a hromadění bohatství: Federici, *Caliban and the Witch*, s. 121.

⁷⁰ *Ibid.*, s. 62.

⁷¹ *Ibid.*, s. 64–65. a Marx, *Kapitál*, díl I, s. 791–792 a 777.

⁷² *Ibid.*, s. 63–64.

Vytvoření proletariátu

Nejprve však bylo potřeba proletariát vytvořit. Výklad toho, co umožnilo již popsané odpoutání rolnictva od půdy, se u Federici do jisté míry shoduje s výkladem Marxe. Federici uvádí, že vyvlastňování půdy se dělo z největší části v koloniích, probíhalo ale i v Evropě, a to zhruba od 15. století. Mělo různé podoby – od evikcí po zvyšování nájmu nebo daní, které následně vedly až ke ztrátě půdy. Od 16. století se nejprve v Anglii objevuje tzv. ohrazování (*enclosures*), které Federici chápe jako boj pánů proti kolektivnímu vlastnictví. Ruší se otevřený polní systém, ohrazují se občiny a místo obdělávané půdy nebo příbytků rolnictva vytváří šlechta výnosnější pastviny nebo parky určené k lovu vysoké.⁷³

Na obhajobu ohrazování jako procesu zvyšujícího efektivitu výroby namítá Federici, že ačkoliv půda nyní skutečně produkovala více, nově vytvořená proletářská třída prodělala i tak velký pokles v životní úrovni. Jakmile ztratila přístup k prostředkům vlastní obživy a stala se závislou na mzdě, bylo možné libovolně prodlužovat pracovní dobu nebo snižovat mzdy, protože pracující již neměli jiný způsob zajištění vlastní existence.⁷⁴ Následně zvyšování cen jídla – tzv. „cenová revoluce“ byla podle ní dříve mylně připisována pouze dovozu zlata a stříbra z latinské Ameriky. Ceny potravin se ovšem začaly zvedat již předtím, což vysvětluje právě upoutáním pracujících ke mzdě a také tím, že to byl právě vznikající kapitalistický systém a jeho trh, na který tyto vzácné kovy později proudily.⁷⁵

Kromě toho nejsou zlato ani stříbro samy o sobě kapitálem a mohly posloužit jinému účelu (např. výrobě šperků, zlatých kopolí nebo vyšívání oděvů). Pokud se staly nástrojem regulace cen, schopným proměnit v drahocennou komoditu i pšenici, pak proto, že byly zasazeny do rozvíjejícího se kapitalistického systému, ve kterém rostoucí procento populace [...] nemělo žádný přístup k půdě a muselo si kupovat potraviny, které kdysi sami produkovalo, [...] a protože obchodníci schraňovali své zboží, aby ho mohli později prodat za vyšší cenu.⁷⁶

I proto se podle ní v této době mění celkový přístup k práci za mzdu, která začíná být nově vnímána jako otroctví.⁷⁷ Kvůli zvyšující se chudobě, ale i z toho důvodu, že se mnozí nechtěli novým společenským podmínkám podrobit, se zvyšuje počet vagabundů, tuláků a zlodějí. A následně se také objevují nové zákony, které takový způsob života pod hrozbou trestu smrti nebo uvrhnutí do otroctví zakazují.⁷⁸

⁷³ *Ibid.*, s. 68.

⁷⁴ *Ibid.*, s. 75.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 76.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*, s. 72.

Stát ve jménu kapitálu disciplinoval nově vznikající pracovní sílu a snažil se ji za každou cenu připoutat k práci za mzdu a zamezit sociálním protestům. Přesto je toto období svědkem mnohých nepokojů. Zatímco na venkově se rolnictvo staví zejména proti ohrazování polí a občin a vytrhává nebo jinak ničí ploty, ve městech byl hlavním důvodem k protestům hlavně nedostatek potravin, způsobený zejména již zmíněným shromažďováním potravin za účelem většího zisku. Ženy hrály v těchto protestech důležitou roli a často je samy vedly.⁷⁹ Federici tuto skutečnost vysvětluje tím, že ženy byly procesy zabírání půdy a vyvážením potravin z města a jejich zadržováním více ohroženy kvůli svému nerovnému postavení. Občiny byly často nepostradatelným zdrojem obživy pro velmi chudé rolnické obyvatelstvo, z nichž velkou část tvořily právě ženy, a stejně tak byly chudobou více ohroženy i ženy ve městech.⁸⁰

Mzdový patriarchát

Vytvoření proletariátu nebylo jediným způsobem, pomocí kterého docházelo k akumulaci práce. Federici při popisu původní akumulace kapitálu představuje jeho další formu, kterou nazývá mzdovým patriarchátem (*patriarchy of the wage*). Tímto termínem popisuje procesy rozdělení proletariátu pomocí ustanovení nového genderového řádu, který vytlačil ženy z placených forem zaměstnání. Akumulace neplacené práce žen a jejich celková degradace ve společnosti hrály podle Federici při vzniku kapitalismu zásadní úlohu.

Ve feministické teorii se pojem patriarchátu objevuje v období druhé vlny, a to jako základní analytický rámec radikálního feminismu, skrze který jeho teoretičky vysvětlují podřízené postavení žen ve společnosti. Za jeho nejpropracovanější analýzu je obecně považována práce Kate Millett *Sexuální politika*, ve které definuje patriarchát jako takové uspořádání vztahů mezi pohlavími, kde ve všech oblastech společnosti vládou muži nad ženami: „Patriarchát jako instituce je hluboce zakořeněná společenská konstanta, která se týká všech politických, společenských či ekonomických forem[...]“⁸¹ Jedná se tedy o systém, který se reprodukuje ve všech svých rovinách: je udržován výchovou, socializací žen k pasivitě a poslušnosti, zakrýváním nespravedlnosti biologickou „přirozeností“ žen a mužů, dělbou práce, ale také násilím, a to zejména sexualizovaným násilím.⁸²

Kritiky radikálního feminismu vidí jako problematické zejména chápání patriarchátu jako primárního a univerzálního systému útlaku, který existuje napříč časem ve všech

⁷⁸ *Ibid.*, s. 82.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 73 a 80.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Kate Millett, „Sexuální politika“, přel. Pavla Slabá, in Libora Oates-Indruchová (ed.), *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení* (Praha: Sociologické nakladatelství, 1998), s. 69–88, zde s. 74.

⁸² *Ibid.*, s. 85 a 88.

lidských společnostech.⁸³ I Federici se vůči takovému pojetí patriarchátu vymezuje a říká, že radikální feminismus byl často slepý k otázce třídy a výrobních vztahů.⁸⁴ Koncept patriarchátu si tedy vypůjčuje nikoliv ve smyslu totalitního transhistorického systému útlaku, ale popisuje jím konkrétní ekonomickou instituci, která v přechodném období umožnila vznik kapitalistických výrobních vztahů a pomohla vytvořit novou podobu ženství a mužství.

Co je to tedy mzdový patriarchát a jak vznikal? Federici popisuje, že v 16. století došlo v Evropě k prudkému snížení mezd při tzv. „cenové revoluci“. Ceny potravin prudce stoupaly a mzdy žen (které byly i předtím nižší než mzdy mužů) je již nedokázaly uživit.⁸⁵ V tomto období jsou ženy čím dál více vytlačovány z placené práce ve veřejné sféře a také vylučovány z cechů. Tím se zhoršuje zároveň jejich socioekonomické postavení, tak i možnost organizovat se. I prostitute, která byla jednou z mála profesí, kterou mohly ženy neomezeně vykonávat,⁸⁶ byla následně kriminalizována a zakázána.⁸⁷ Během 16. a 17. století ztratily ženy společenský status legálně, ekonomicky i symbolicky, a objevily se pro ně nové restrikce i v takových povoláních, kde dříve zcela dominovaly. Porodní báby byly nahrazeny mužskými porodníky a ženy byly vytlačeny i z takových tradičně ženských cechů, jakým bylo například pivovarnictví. Zároveň s tím začala být veškerá práce, která se odehrávala v domácnosti (a to i práce pro trh v rámci domácího průmyslu), definována jako nepráce.⁸⁸ Vyjednávání lepších podmínek znemožňovalo vyloučení žen z cechů a jejich izolace v jednotlivých domácnostech. Ztráta půdy, snížení mezd a redefinice práce a ženství znamenaly pro ženy obrovské zhoršení jejich postavení ve společnosti.⁸⁹ Mzdový patriarchát je uvazoval k výtěžku mužů.

Tyto politiky, které ženám znemožnily držet vlastní finanční prostředky, vytvořily materiální podmínky pro jejich podřízení mužům a vyvlastnění jejich práce muži -dělčíky. Je to právě v tomto smyslu, ve kterém mluvím o mzdovém patriarchátu. Rovněž musíme znovu promyslet koncept „mzdového otroctví“. Pokud je pravdou, že se v novém mzdovém režimu stali pracující muži svobodnými pouze formálně, tak během přechodu ke kapitalismu jsou to právě dělnické ženy, kdo se nejvíce přiblížil společenskému postavení otroků.⁹⁰

⁸³ Tyto kritiky shrnuje např. Mišíčková, *Ženy a změny v reprodukci*, s. 75–76.

⁸⁴ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 7.

⁸⁵ *Ibid.*, s. 76–77.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 49. Federici uvádí, že prostitute byla v určitou dobu na mnohých místech institucionalizována a spravována státem.

⁸⁷ *Ibid.*, s. 94.

⁸⁸ *Ibid.*, 92–94.

⁸⁹ *Ibid.*

Neznamená to ovšem, že by ženy přestaly pracovat. Mnoho jich pracovalo jako služebné nebo domácí výrobou zpracovávaly různé výrobky pro trh. Chápání tohoto druhu práce jako nepráce ovšem legitimizovalo jejich nízké mzdy, kterými nebyly schopny uživit samy sebe ani svou rodinu. Tento proces také neproběhl okamžitě, ale vrcholil až v 19. století s vytvořením „ženy v domácnosti na plný úvazek“.⁹¹ Probíhá také současně s vytvářením nového obrazu ženství, stejně jako s omezením reprodukčních práv a tělesné autonomie žen.⁹²

Mzdový patriarchát umožnil kapitalistům těžit z velkého množství práce, za kterou nezaplatili, a urychlil tak akumulaci jejich kapitálu. Zajímavou roli v utváření nového patriarchátu hrály například cechy, které Marx paradoxně zmiňuje jako instituci, která svou existencí vzniku kapitalismu bránila.⁹³ Hlubší pohled a genderová analýza ovšem odhalí, jakým způsobem se cechy samotné podílely na jeho vzniku. Byly to právě jejich příslušníci, kteří proti zaměstnávání žen bojovali a kteří podporovali jejich fixaci v domácí sféře. Ženy představovaly pro muže konkurenci, protože byly levnější pracovní silou. Navíc bylo pro muže výhodné, když se ženy podílely na jejich práci jako pomocná pracovní síla bez nároku na mzdu.⁹⁴

Fixace žen v domácí sféře měla podle Federici ještě další příčinu. Byla jím demografická krize 16. století a potřeba nové pracovní síly rozvíjejícího se kapitalismu. Snahu o zvýšení porodnosti spojuje Federici v tomto období s přesvědčením merkantilistů, kteří přímo spojovali množství obyvatel s bohatstvím státu.⁹⁵ Fixace žen k reprodukci je tak v právním řádu reprezentována zejména kriminalizací antikoncepce a potratů, z kulturního hlediska ji ale provází celková degradace ženství.

Akumulace odlišností

Mzdový patriarchát rozděluje proletariát a ustanovuje mezi proletářskými muži a ženami nové odlišnosti. Je tedy z pohledu Federici součástí procesu, který nazývá „akumulací odlišností“:

[...] rozdílné mocenské postavení žen a mužů a zakrývání neplacené práce žen jejich přirozenou podřízeností umožnily kapitalismu ohromně rozšířit „neplacené části pracovního dne“ a také použít (mužskou) mzdu k akumulaci ženské práce.

To také častokrát posloužilo k odvedení pozornosti od třídního boje a změně jeho

⁹⁰ *Ibid.*, s. 98.

⁹¹ *Ibid.*, s. 75 a 98–99.

⁹² *Ibid.*, str. 98.

⁹³ Marx, *Kapitál*, díl I, s. 790.

⁹⁴ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 99.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 87.

rámování nově jako konfliktu mezi muži a ženami. Původní akumulace je tedy především akumulací odlišností, nerovností, hierarchií a rozdílů, které odcizily pracující jeden od druhého, stejně jako od sebe samých.⁹⁶

Vytlačování žen z placené práce ústí až v tzv. „měšťanský model“ domácnosti, který je vrcholem oddělených sfér. Frevert, zabývající se jeho historií v Německu, popisuje, jak byl tento model během 18. století implementován i v rámci dělnické třídy, a ukazuje, jak třídní a výrobní vztahy těsně souvisejí s uspořádáním domácnosti a genderovými vztahy. Měšťanský projekt oddělených sfér se dlouho netýkal všech vrstev obyvatelstva. Tam, kde bylo třeba, aby ženy i nadále pracovaly ve veřejném prostoru, docházelo také k většímu splývání „mužského“ a „ženského“:

Důsledkem splynutí ekonomických rolí v podružných vrstvách bylo oslabení mužské panské pozice, které se projevovalo zejména přiblížením způsobů sociálního chování: ženská účast na mužských návštěvách hospod, na hladových bouřích a chlebových nepokojích, volnější sexualita. Měšťanští současníci, kteří s touto skupinou obyvatel přicházeli do styku jako faráři, učitelé nebo venkovští lékaři, vnímali takové chování jako „nestoudné“, „neženské“ a pohoršlivé a želeli „mravního úpadku“ ženského pohlaví.⁹⁷

Z pohledu Scott a její definice genderu⁹⁸ můžeme mzdový patriarchát označit za institucionální aspekt genderových vztahů, který lze zkoumat v rámci pracovního trhu nebo rodiny. Jako takový ovšem nemůže existovat sám o sobě, ale je nutně svázán s dalšími složkami genderu, které zahrnují, jak už bylo popsáno výše, také kulturně dostupné symboly, normativní pojmy a subjektivní identitu jedince. Společně s vytlačováním žen z placených zaměstnání se tak současně v rovině symbolů objevuje nový způsob zobrazování žen. Ty jsou v dobové populární literatuře vylíčeny jako sexuálně agresivní a bijící své manžely, jako „kurvy“, ale i jako „čarodějnice“.⁹⁹

Symboly jsou poté dále interpretovány, a tyto interpretace jsou usměrňovány a ohraničovány normativními pojmy, které se podle Scott objevují v náboženských, pedagogických, vědeckých, právních a politických doktrínách. Mají také zpravidla „[...] formu binárních protikladů, kategoricky a jednoznačně vymezujících význam mužského a ženského, maskulinního a feminního.“¹⁰⁰ Je to právě v průběhu 16. a 17. století, kdy

⁹⁶ *Ibid.*, s. 115.

⁹⁷ Ute Frevert, *Dějiny žen. Mezi měšťanským zlepšením postavení žen a novým ženstvím*, přel. A. Potočková (Bc. překlad IZV FHS UK). Redakce: Hana Havelková. 2001, s. 9.

⁹⁸ Scott, „Rod: užitočná kategória historickej analýzy“, s. 57–58.

⁹⁹ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 95–96.

¹⁰⁰ Scott, „Rod: užitočná kategória historickej analýzy“, s. 57.

se zejména v populární literatuře objevuje nová podoba genderových vztahů. Na jedné straně ji podle Federici charakterizuje snaha o ustanovení co největšího rozdílu mezi „ženským“ a „mužským“. Na druhou stranu byly ženy čím dál více popisované jako nerozumné, pyšné, divoké a neposlušné a v textech moralistů a spisovatelů vystavovány trestům za nepodvolení se mužským autoritám. Tyto tresty se objevily i v nově zavádaných zákonech: objevily se náhubky pro ženy, které klely, prostitutky byly bičovány nebo ponořovány v klecích a vystaveny „falešnému utonutí“.¹⁰¹

Proletářská těla a čarodějnice

Marx zmiňuje v *Kapitálu* v souvislosti s disciplinací proletářských těl tzv. „krvavé“ zákony, které se v Evropě začaly během 15. a 16. století objevovat jako důsledek vzniku velké bezprizorní masy zbavené prostředků obživy:

A tak mrskáním, cejchováním, mučením učili venkovský lid, násilím připravený o půdu, vyhnaný a proměněný v tuláky, s pomocí těchto nestvůrně teroristických zákonů disciplíně, nutné pro systém námezdní práce. [...] S dalším růstem kapitalistické výroby se rozvíjí dělnická třída, která svou výchovou, tradicemi, zvyky uznává podmínky kapitalistického výrobního způsobu za samozřejmě přírodní zákony. [...] Mimoekonomického, bezprostředního násilí se sice stále ještě používá, ale jen jako výjimky.¹⁰²

Federici tyto procesy disciplinace vsazuje do širšího rámce celkové proměny pohledu na svět. Předkapitalistický svět (a tedy svět magie) byl podle ní charakteristický „[...] animistickým pojetím přírody, které nepřipouštělo žádné oddělení hmoty od ducha, a chápal proto kosmos jako živý *organismus*“ [...].¹⁰³ V magickém světě měl „každý prvek – byliny, rostliny, kovy a nejvíce ze všeho lidské tělo – vlastnosti a schopnosti jemu vlastní“.¹⁰⁴ Víra v lidové pověry a praktiky tak nabízela spoustu možností: existovala kouzla, pomocí kterých šlo uspat dítě, vyhrát v kartách, ale i stát se neviditelným. Na druhou stranu přinášel tento svět jistá omezení, protože množství vykonané práce bylo svazováno nejen fyzickými možnostmi těla, délkou dne nebo ročním obdobím, ale i lidovou vírou, podle které se například v určité dny vůbec nesmělo pracovat. Tento starý pohled na svět společně s hranicemi, které práci v předindustriální společnosti nastavovala příroda, byly v rozporu s potřebami kapitalismu.¹⁰⁵

¹⁰¹ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 100–101.

¹⁰² Marx, *Kapitál*, díl I, s. 777.

¹⁰³ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 141.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 135 a 141–142.

Způsob kapitalistické organizace práce cílí na kontrolu přírody, a musí tak odmítnout nepředvídatelnost, která je v praktikování magie implicitně obsažena [...]. Magie také bránila racionalizaci pracovního procesu a ohrožovala zavedení principu individuální zodpovědnosti. Nejvíce ze všeho se ale magie zdála být formou odmítnutí práce, neposlušnosti a nástrojem obyčejných lidí v boji proti moci. Svět musel být „odkouzlen“, aby mohl být ovládnut.¹⁰⁶

Vymýcení lidových praktik bylo tedy nezbytnou podmínkou kapitalistické racionalizace práce. Podle Federici se magie zdála být „nástrojem k dosažení toho, po čem člověk toužil, zcela bez práce“.¹⁰⁷ Nový mechanický pohled na svět navíc redefinoval chápání těla i přírody. Rozdělením jednotlivých složek původně jednotného kosmu a oddělením hmoty od ducha se tělo i příroda proměňují v kapitál, který může být následně akumulován. Tělo se stává pouhou hmotou, která je zbavena citu, touhy i bolesti, a stává se z něj pouhá „forma na pracovní sílu a výrobní prostředek“.¹⁰⁸ K tomu bylo použito nejen velké množství násilí, ale také bližší zkoumání těla samého, jeho procesů a pohybů.¹⁰⁹

Proměny v chápání těla a přírody a jejich různé způsoby podmanění a disciplinace chápe Federici jako nutnou podmínku ke vzniku kapitalismu, který musí na svém počátku naakumulovat co největší množství výrobních a životních prostředků a pracovní síly. Kromě „krvavých zákonů“, které zmiňuje Marx, dává do souvislosti s těmito procesy i taková opatření jako zákaz her a oslav (nyní snadněji vynutitelný kvůli probíhajícímu ohrazování občin), zavírání hospod a veřejných lázní, ale také snahy o omezení „neproduktivního“ druhu sexuality.¹¹⁰ Tělo nejen ztrácí své magické schopnosti, ale je asociováno s neřestmi a zvířecími.¹¹¹ V období přechodu ke kapitalismu došlo také k zintenzivnění trestů za zločiny proti majetku a zvýšily se počty poprav. Podle Federici se tak buržoazie snažila bojovat proti první krizi, která nastala ihned v počátcích kapitalismu, kdy se ukázalo, jak nesamozřejmě je podrobení proletariátu nové kapitalistické disciplíně.¹¹²

Ve svém výkladu tělesné disciplinace vychází Federici i z prací Michela Foucaulta. Kritizuje ale jeho pojetí těla, ve kterém se podle ní „historie žen a mužů zhroutila v nerozlišitelný celek“. Foucault se podle ní také při zkoumání disciplinace těl dostatečně nevěnuje procesům reprodukce a zcela ignoruje čarodějnické procesy, tedy útok

¹⁰⁶ *Ibid.*, s. 174.

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 142.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 137–138.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 138.

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 136–137.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 152–153.

¹¹² *Ibid.*, s. 136.

vedený specificky proti ženám.¹¹³ Podobnou výtku vznáší Federici i vůči Marxovi a jeho pojetí původní akumulace. Historii podle ní „[...] nelze psát z pohledu univerzálního, abstraktního, bezpohlavního subjektu“.¹¹⁴

Upalování čarodějnic, které v Evropě eskalovalo v polovině 16. století, považuje Federici za další nástroj buržoazie, který měl porazit svět magie a nepráce, a zničit tak kulturu, která mohla kapitalismu vzdorovat. Čarodějnické procesy jsou podle ní tématem, které je v seriózním studiu historie Evropy a dějin proletariátu stále nedostatečně reprezentováno. Podle Federici byly tyto události v minulosti depolitizovány a dekontextualizovány a historikové se při jejich popisu sami dopouštěli další misogynie.¹¹⁵ Jako politické je znovu začalo číst až feministické hnutí, pro které se čarodějnice staly jedním ze symbolů ženského odporu.¹¹⁶

Federici zdůrazňuje historický kontext, ve kterém se procesy s čarodějnicemi odehrály. Vytýká marxistické historiografii, že ačkoliv se přechodu ke kapitalismu věnovala, unikla jí souběžnost procesů kolonizace, ohrazování a vyvlastňování půdy, kriminalizace chudoby a vznikajícího trhu s otroky s „terorem zaměřeným proti ženám“,¹¹⁷ jak čarodějnické procesy také nazývá. Navíc jsou tyto procesy v historii často považovány za jakýsi poslední záchvěv středověké mentality, ačkoliv, jak ukazuje Federici, jsou naopak jedním z ustanovujících prvků modernity.¹¹⁸

Čarodějnické procesy byly zejména snahou o disciplinaci žen. Z původního zločinu kacířství se z čarodějnictví stává v průběhu několika staletí ženský zločin. Obvinění se také stále více objevují v souvislosti s reprodukčními „zločiny“: užíváním kontraceptiv, přerušáním těhotenství, a čarodějnice jsou také viněny z infanticidy a obětování dětí ďáblu.¹¹⁹ To se děje ve stejné době, kdy se objevují takové praktiky státu, jako sčítání lidu a kontrola porodnosti.¹²⁰ Tehdejší teorie merkantilismu navíc dávaly do přímé souvislosti velikost populace s velikostí národního bohatství.¹²¹ Federici tvrdí, že se jednalo o snahu vládnoucí třídy o kontrolu nad produkcí pracovní síly se snahou omezit

¹¹³ *Ibid.*, s. 8.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 16.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 163–164.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 164. K tématu čarodějnictví vyšlo také jedno číslo slovenského feministického magazínu *Aspekt* (1994), č. 3 nazvané *Bosorky*. Pro identifikaci feministek s čarodějnicemi viz např. úvod editorek: Jana Cviková, Jana Juráňová (eds.), *Aspekt* (1994), č.3, s. 1.

¹¹⁷ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 164–165. Viz také recenze Markéty Jakešové v tomto čísle *Kontradikcí*.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 165–166.

¹¹⁹ *Ibid.*, s. 179, 180. V období, kdy bylo v čarodějnických procesech nejvíce obětí, uvádí Federici, že zhruba 85 procent z nich byly ženy.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 180.

¹²¹ *Ibid.*, s. 166.

kontrolu žen nad vlastní reprodukcí. Nový kapitalistický patriarchální řád jednoduše potřeboval proměnit schopnost reprodukce v ekonomický zdroj.

V těchto procesech zároveň kulminují předchozí procesy degradace postavení žen ve společnosti, které mají za následek ještě větší rozklížení vnitřní solidarity proletariátu. Federici popisuje, jakým způsobem tento teror zaměřený proti ženám dál rozbíjel již rozdělené rolnictvo, které bylo již velmi poznamenané komercializací vztahů a ohrazováním. Zobrazování čarodějnic jako žen, které kradou penisy, kastrují muže nebo je mohou učinit impotentními, vyvolávalo strach a zasévalo mezi muže a ženy další nedůvěru.¹²²

Federici mluví i o tom, jaké psychické následky musely na ostatních ženách čarodějnické procesy zanechat. Dostáváme se tak i k poslednímu aspektu genderu u Scott: subjektivní identitě a k tomu, jak je historicky vytvářena. Podle Federici se už na konci 17. století začíná objevovat nový obraz ženy, která je tentokrát definována jako pasivní, poslušná, málomluvná a morálně čistá. Takový obraz ženství se ale mohl objevit až po „dvě stě let dlouhém státním teroru“.¹²³

Čarodějnické procesy byly válkou vedenou proti ženám. Jednalo se o koncentrovanou snahu je ponížit, demonizovat a zničit jejich postavení ve společnosti. Buržoazní ideál ženství a rodinného života se zrodil v mučírně a na hranici.¹²⁴

Závěr

Jedním z důvodů, proč se Federici rozhodla do knihy o původní akumulaci připojit kapitolu o antifeudálních hnutích a bojích, ve kterých středověký proletariát vzdoroval nastupujícímu kapitalismu, byla snaha o zachování povědomí o této historii vzdoru.¹²⁵ Dějiny jsou často předkládány jako proces neustálého vývoje kupředu, směřující pryč od temné minulosti k neustále se zvyšující životní úrovni. Vznik kapitalismu bývá v tomto smyslu představován stejně samozřejmě a nekonfliktně jako zlepšující se postavení žen ve společnosti. V *Caliban and the Witch* popisuje Federici boj za lepší svět, který byl bohužel poražen. Na jednu stranu nás čtení o kapitalismu, který zvládl překonat všechny překážky a krize a porazit všechny své protivníky, může demotivovat. Na druhou stranu nám ale takový popis dějin ukazuje, jak nesamozřejmý ve skutečnosti jeho vznik byl, a připomíná, že zde vždy existoval odpor a snaha o spravedlivější společnost.

Původní akumulaci nelze chápat jako jednu událost v minulosti, která jednoduše přerозdělila bohatství ve společnosti. Vznik kapitalismu přinesl hluboké společenské změny, které nás ovlivňují do dnešní doby. Historická setrvačnost vzorců vytvořených

¹²² *Ibid.*, s. 188–189.

¹²³ *Ibid.*, s. 103.

¹²⁴ *Ibid.*, s. 186.

¹²⁵ Federici, *Caliban and the Witch*, s. 10.

v minulosti i nadále ovlivňuje podobu naší společnosti. Vznik kapitalismu je spojen nejen se vznikem specifických ekonomických nerovností, ale také s celkovou proměnou pohledu na člověka a přírodu a s proměnou genderových vztahů. Jednou z nejdůležitějších forem původní akumulace, kterou Federici představuje, je tak akumulace odlišností. Nerovnosti, které kapitalismus vytvořil, umocnil a použil pro svou další reprodukci, jsou zde stále.

V minulosti se mnohá emancipační hnutí bojující proti rasismu, sexismu, kolonialismu, za práva gayů a leseb nebo translidí, setkávala s obviněním z rozdělování levicového hnutí a sabotování boje za lepší podmínky proletariátu. Tato obvinění se objevují i v současnosti, a výklad Federici je tak stále aktuální odpovědí na tyto kritiky. Pokud je základem kapitalistického systému rozdělení proletariátu, pak nemůžeme ani feminismus, ani antirasismus vinit z jeho rozdělování. Emancipační hnutí jsou reakcí na již rozdělený proletariát.